

Wortels van de regionale economie

Door prof. dr. W.J.M. Heijman



WAGENINGEN UNIVERSITEIT

Inaugurele rede uitgesproken door prof. dr. W.J.M. Heijman
bij aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar
Regionale Economie in het bijzonder voor de ruimtelijke
aspecten van de rurale ontwikkeling en transformatie op
18 januari 2001

WORTELS VAN DE REGIONALE ECONOMIE.

1. Inleiding

Het vakgebied van de regionale economie mag zich in een toenemende belangstelling verheugen. In economische analyses wordt de ruimtelijke component steeds belangrijker. Of het nu over de Betuwelijjn gaat of het Europese regionale beleid na uitbreiding van de Europese Unie met landen in Centraal Europa, steeds spelen regionaal-economische argumenten een rol van betekenis. In deze rede wil ik een schets geven van het vakgebied van de regionale economie in het algemeen en de plaats ervan binnen Wageningen Universiteit en Researchcentrum in het bijzonder. Met dat doel geef ik een afbakening van het vakgebied in deel 2. In deel 3 komen een tweetal klassieke regionaal-economische theorieën aan bod. Hier wordt de vraag besproken of deze nu nog bruikbaar zijn en in hoeverre er binnen het vakgebied van de regionale economie sprake is van vernieuwing. Vervolgens passen we de regionaal-economische discipline toe op het regionaal-economisch beleid. Twee voorbeelden zullen worden besproken, namelijk het Nederlandse ruimtelijk economisch beleid in deel 4 en het Europese structuurbeleid in deel 5. In deel 6, komt het specifiek Wagenings karakter van de leerstoel Regionale Economie aan bod. In deel 7, tenslotte, wordt deze rede afgesloten.

2. Afbakening van het vakgebied

Regionale economie is de economische discipline die zich bezig houdt met de verdeling van economische activiteiten over de ruimte. Hieraan kan men twee aspecten onderscheiden. Het micro-aspect, waar het gaat het om de vestigingsplaatstheorie van individuele ondernemingen en clusters van ondernemingen alsmede de locatiekeuze van

privé-huishoudens, en het macro-aspect, waar het gaat om beschrijving en verklaring van de verdeling van economische activiteiten over ruimtelijke eenheden (regio's), zoals bijvoorbeeld provincies in Nederland.¹ Zo gedefinieerd is 'regionale economie' synoniem met 'ruimtelijke economie'. Soms wordt de term regionale economie uitsluitend gereserveerd voor het macro-aspect van de ruimtelijke economie. Voor deze optie is hier dus niet gekozen. Bij Wageningen Universiteit en Researchcentrum heeft de naam Regionale economie de voorkeur vanwege het Wagenings karakter van de leerstoel, dat speciaal betrekking heeft op rurale ontwikkeling. Hierbij staat de rurale regio centraal.

Vanuit de sociale geografie houdt men zich ook bezig met ruimtelijke aspecten van economische activiteiten. De economische geografie heeft hetzelfde studieobject als de regionale economie. Zij verschillen in de benaderingswijze. De geografie is van oudsher meer beschrijvend van aard, terwijl de economie meer analytisch te werk gaat.

Uiteraard gaat het hier om een gradueel verschil. In wetenschapstheoretische termen zou men kunnen zeggen dat de regionale economie een deductieve inslag heeft, terwijl de economische geografie inductief van aard is. Overigens, de grondlegger van de economische geografie in Nederland, de geograaf Hendrik Blink, was tot 1923 als bijzonder hoogleraar op dit vakgebied aan de toenmalige Landbouwhogeschool werkzaam. Ook Hofstee heeft zich na de tweede wereldoorlog nog een beperkte tijd met economische geografie bezig gehouden (van der Haar, 1993). Met de instelling van de huidige leerstoel Regionale economie heeft Wageningen Universiteit na lange tijd de ruimtelijke dimensie van de economie weer extra aandacht willen geven.

Binnen de regionale economie is volgens Boekema et al. (2000) sprake van een tweestromenland, bestaande uit de mainstream neoklassieke benadering en de institutionele benadering, waarbij volgens hem de institutionele benadering de voorkeur verdient. Zonder veel moeite is in deze optiek de oude tegenstelling deductie versus inductie uit de economische methodenstrijd terug te vinden. De institutionalistische stroming binnen de regionale economie kan, vanwege haar inductieve inslag, beter tot de economische geografie worden gerekend.

Regionale economie en economische geografie kunnen beide worden beschouwd als subdisciplines van de regionale wetenschap ('regional science'). Bij de regionaal wetenschappelijke benadering staat niet de discipline voorop maar het ruimtegebruik. De 'regional science' benadering is interdisciplinair van aard. Dit impliceert dat alle wetenschappen die zich met ruimtegebruik bezighouden, zoals bijvoorbeeld civiele techniek en planologie, kunnen worden gezien als subdisciplines van de 'regional science'.

Ook de afbakening tussen regionale economie en internationale economische betrekkingen behoeft aandacht. Volgens Ohlin (1933) bestaat er geen essentieel verschil tussen het proces van ruimtelijke arbeidsdeling binnen de landsgrenzen en het proces van mondiale arbeidsverdeling. De titel van zijn boek "Interregional and international trade" wijst daar ook op. Een overeenkomst is zeker dat beide disciplines zich bezig houden met verdeling en omvang van economische activiteiten over ruimtelijke eenheden. Echter, binnen de regionale economie zijn de ruimtelijke eenheden de regio's, terwijl binnen de internationale economische betrekkingen de landen als zodanig worden beschouwd.²

Een regio wordt hierbij gezien als een onderdeel van een

grotere ruimtelijke eenheid, normaal gesproken een land.³ Dit leidt ertoe dat de internationale economie zich ook richt op monetaire onderwerpen als betalingsbalansevenwicht en wisselkoersproblematiek, terwijl de regionale economie zich beperkt tot de bestudering van vraagstukken in de reële sfeer. Verder vallen micro-economisch georiënteerde thema's als de vestigingsplaatstheorie van bedrijven en huishoudens wel onder de regionale economie, maar komt men ze bij de theorie van de internationale economische betrekkingen minder tegen.

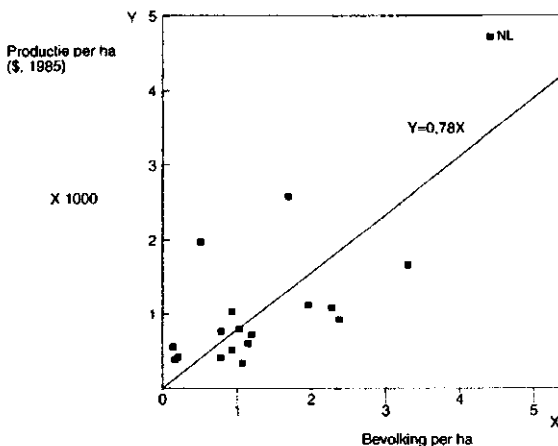
Over de twee aspecten van de regionale economie: de vestigingsplaatstheorie en de daaruit voortvloeiende regionale economische ontwikkeling, valt nog het volgende op te merken. De vestigingsplaatstheorie is sterk mathematisch georiënteerd, terwijl de studie van de regionale ontwikkeling een empirisch (econometrisch) karakter draagt. De leerstoel Regionale economie binnen Wageningen Universiteit en Researchcentrum houdt zich met beide aspecten bezig.

3. Twee klassieke theorieën

Over het algemeen ziet men de grondrentetheorie van Johann Heinrich von Thünen (1783-1850) als het begin van de regionale economie. In 1826 publiceerde von Thünen voor het eerst zijn belangrijkste werk getiteld "Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie" (von Thünen, 1826).⁴ Hij komt tot de conclusie dat de teelt van een produkt afhankelijk is van de te behalen grondrente per hectare en dat deze op zijn beurt afhankelijk is van de transportkosten van het vervoer van de producten naar een centraal gelegen marktplaats. Verder concludeert hij dat naarmate de afstand tot

de marktplaats kleiner is, de landbouw een intensiever karakter zal hebben. Thünen ontwikkelde in zijn werk een deductief grondgebruiksmodel. In hoeverre zijn model nu nog bruikbaar is, is een interessante vraag.

Bij beantwoording daarvan zullen de vooronderstellingen van het oorspronkelijke model moeten worden aangepast. De afstand tot de stad uit Thünens model wordt nu geïnterpreteerd als 'bevolkingsdichtheid'. De idee daarachter is dat, naarmate de bevolkingsdichtheid groter is, de afstand tot een 'marktplaats' statistisch gesproken kleiner is. De hypothese die op de aangepaste theorie gebaseerd kan worden, luidt dan: Naarmate de bevolkingsdichtheid groter wordt, neemt de intensiteit van de landbouw, dat wil zeggen de inzet van kapitaal en arbeid per eenheid grond, toe, hetgeen zal leiden tot een hogere landbouwproductie per ha. Deze hypothese laat zich aan de hand van het beschikbare statistische materiaal eenvoudig toetsen. Figuur 1 geeft het verband weer tussen de landbouwproductie (toegevoegde waarde) per ha en de bevolkingsdichtheid van een aantal landen in Europa in 1985 (zie ook Dicken et al., 1990, p.68).⁵ Omdat Nederland (NL) van de verzameling Europese landen het dichtstbevolkt is, kunnen we hier volgens de theorie een hoge productie per ha verwachten. Het zal duidelijk zijn dat aan deze verwachting ruimschoots wordt voldaan.



Figuur 1: Verband tussen productie per ha (Y) en bevolkingsdichtheid (X), 1985.⁶

Bron: Verenigde Naties, 1994.

Aan de hand van de figuur kunnen we vaststellen dat de klassieke grondrentetheorie van von Thünen een goede verklaring biedt voor de productiviteit van grond en voor de intensiteit van het grondgebruik. In zijn algemeenheid stelt hij dan ook niets anders dan dat de grond zal worden aangewend voor het doel waarvan het hoogst mogelijke rendement te verwachten is. Daarmee krijgt de theorie een wijder bereik dan uitsluitend de landbouwkundige die von Thünen op het oog had (Isard, 1956). De hoogte van de grondrente en daarmee ook van de grondprijzen hangt *ceteris paribus* samen met de bevolkingsdichtheid van een gebied. De druk op de open ruimte in dichtbevolkte gebieden zal uit hoofde van verwachte hoge rendementen van alternatieve productieve toepassingen (bedrijfsterreinen, woningbouw) dan ook groot zijn. Vooral in Nederland weten wij daarvan mee te praten (Marlet et al., 1999). De Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening vertoont er alle sporen van.

Het tweede voorbeeld van een ijzersterke klassieke regionaal-economische theorie ontleenen we aan de vestigingsplaatstheorie. Alfred Weber (1868-1958), de minder beroemde broer van Max Weber, ontwikkelde aan het begin van de twintigste eeuw zijn vestigingsplaatstheorie die tegenwoordig als klassiek wordt gezien. Von Thünen werkte in een tijd waarin de landbouw nog overheersend was in de economie. In de tweede helft van de 19e eeuw werd de industrie in Duitsland steeds belangrijker. De regionaal-economische theorie is hier sterk door beïnvloed, getuige het werk van Weber. Bij hem gaat het namelijk niet meer over het agrarisch grondgebruik, maar over de optimale vestigingsplaats van een industriële onderneming (Tiemstra, 1971). Zijn theorie heeft hij gepubliceerd in zijn boek "Reine Theorie des Standorts" (Weber, 1909). Hierin komt hij tot de conclusie dat ondernemingen zich bij het zoeken naar een vestigingsplaats zich vooral laten leiden door het streven naar minimale transportkosten. Hij wijst er echter tevens op dat bedrijven hiervan kunnen afwijken als op een andere plaats dan de locatie van het transportkostenminimum de arbeidskosten lager zijn. Op die plaats kan het voordeel van lagere arbeidskosten het nadeel van de hogere transportkosten meer dan compenseren. Kortom, deze theorie levert een bijdrage aan de verklaring voor de vestiging van industrieën in lage lonen landen.

Een ander aspect waar Weber op wijst zijn de "Agglomeratievoordelen". Dit zijn kostenvoordelen die kunnen worden behaald als bedrijven zich in elkaars buurt vestigen. Deze kostenvoordelen kunnen voortvloeien uit het gemeenschappelijk gebruik van de fysieke infrastructuur (wegen, kabels etc.) en ook uit het gemeenschappelijk

gebruik van de aanwezige kennis en 'know how'. Verder kunnen producenten van halffabrikaten hun kosten reduceren als zij zich in de buurt van hun afnemers vestigen. In de zogenoemde "nieuwe economische geografie" wordt in dit verband gesproken van "externe schaalvoordelen". Deze kunnen leiden tot geografische concentraties van bedrijven (Krugman, 1995). Een beroemd voorbeeld in dit verband is het Amerikaanse Silicon Valley met zijn op informatie-technologie gebaseerde bedrijvigheid.

Naast agglomeratievoordelen ontstaan volgens Weber na verloop van tijd ook agglomeratienadelen die kunnen leiden tot deglomeratie, dat wil zeggen een ruimtelijke deconcentratie van bedrijven. In de gebieden waar de bedrijvigheid zich concentreert, lopen de grondprijzen op en stijgen de arbeidskosten. Arbeidsintensieve en grondintensieve bedrijven zullen er dan voor kiezen zich buiten de centrale gebieden te vestigen, op locaties waar deze kosten nog gematigd zijn. Hiermee legt Weber de basis voor een regionale algemene evenwichtstheorie.

Naast Weber heeft Marshall (1890) in zijn "Principles of Economics" reeds op de economische voordelen van geografische concentraties gewezen en hebben ook Perroux in het kader van zijn groeipool theorie en Myrdal met zijn principe van de "cumulatieve causatie" in de jaren vijftig hier veel aandacht aan besteed (Vanneste, 1966; Myrdal, 1957). In de jaren zestig en zeventig is zelfs sprake van de groeipool politiek als "integrerend deel" van de regionale politiek (Klaassen, 1969). Boekema et al. (2000) stelt dan ook terecht dat bij het nieuwe van de Nieuwe Economische Geografie vraagtekens kunnen worden gezet. Hij concludeert dat er binnen de regionale economie gebrek is aan inhoudelijke vernieuwing.

Wel is het zo dat de koppeling van de "groeipooltheorie"

met de Nieuwe Groeitheorie tot een veranderde opvatting over het karakter van economische groei heeft geleid. Deze luidt dat economische groei een ruimtelijk geconcentreerd proces is. Overigens is het merkwaardig dat het zo lang heeft geduurd voordat deze "neue Kombination" tot stand is gekomen. De min of meer gescheiden ontwikkeling van de algemene en de regionale economie komt hier duidelijk naar voren. Met de nieuwe economische geografie van Krugman c.s. is aan deze scheiding een einde gekomen. De nieuwe economische geografie zal volgens mij van grote invloed zijn op het ruimtelijk economisch beleid. In plaats van het op afzonderlijke bedrijfstakken gerichte sectorbeleid, gaat het ruimtelijk economisch beleid steeds meer in de richting van clusterbeleid, waarbij clusters (of groeipolen) omschreven kunnen worden als geografische concentraties van onderling afhankelijke bedrijven (Boekholt en Roelandt, 2000). Daarbij moet men beseffen dat geen twee clusters identiek zijn. Het simpelweg kopiëren van elders succesvol gebleken recepten kan dan ook alleen maar tot teleurstellingen leiden. Het overheidsbeleid dient hier volgend te zijn en niet initiërend, dat wil zeggen dat bestaande tendenzen tot clustervorming wel kunnen worden gestimuleerd, maar dat het plannen van een cluster niet tot de mogelijkheden behoort. Bij clustervorming geldt het primaat van de markt. Dit markeert het verschil tussen de groeipool politiek uit het verleden en het moderne clusterbeleid. Het ontstaan van de nieuwe economische geografie is strijdig met Boekema's conclusie dat er binnen de regionale economie te weinig sprake zou zijn van inhoudelijke vernieuwing. Het is overigens niet alleen de nieuwe economische geografie die daarvoor zorgt. Ook op het gebied van de algemene evenwichtstheorie en de regionale input-outputanalyse wordt er vooruitgang geboekt

(Isard, 1998). Wel is het zo dat de regionaal-economische theorie meer rekening zou moeten houden met sociaal-wetenschappelijke variabelen. Folmer (2000) heeft daar vorig jaar in een interessant artikel op gewezen.

Geïntegreerde sociaal-economische modellen leiden tot een minder vertekend beeld van de werkelijkheid dan zuiver economische modellen en kunnen de basis vormen voor goede adviezen voor het regionaal-economische beleid. Dit is het onderwerp van de volgende twee delen van deze rede.

4. Het landelijk gebied als economische motor

In 1999 is de Nota Ruimtelijk Economisch Beleid verschenen (Ministerie van Economische Zaken, 1999). Hierin worden mogelijkheden geschetst om het vestigingsklimaat in Nederland te verbeteren. Centraal in de nota staan concepten als economische netwerken, mainports en corridors. Voor de economische mogelijkheden van het landelijk gebied is in de nota maar weinig aandacht. Ten onrechte! In de nota worden de mainports Schiphol en de Rotterdamse haven als de economische motoren van de Nederlandse economie aangemerkt. Het landelijk gebied wordt daarbij gezien als de mazen van het ruimtelijk economisch netwerk dat bestaat uit knooppunten (steden, mainports) en corridors die de knooppunten met elkaar verbinden, waarbij het netwerk sturend wordt geacht voor de functietoekenning aan de mazen (Dietvorst et al., 1996).⁷ De nota gaat ervan uit dat de gehele nationale economie meer wordt gestimuleerd naarmate de beide mainports beter hun functie van "draaischijf tussen nationale en internationale netwerken" kunnen vervullen.⁸ Van het landelijk gebied zou op dat gebied veel minder te verwachten zijn.

Zoals Oosterhaven terecht stelt, worden investeringen in transportinfrastructuur ten behoeve van de beide mainports vaak verdedigd met een beroep op de grote uitstralingseffecten die deze regio's zouden hebben op de rest van de economie. De vraag daarbij is of een stimulering van de beide mainports een groter effect heeft dan een impuls gegeven in landelijke regio's. Oosterhaven komt op basis van een regionale input-outputanalyse tot de conclusie dat dat niet het geval is (Oosterhaven et al., 1999a, 1999b). Hij heeft bij zijn analyse gebruikt gemaakt van een stelsel van 14 bi-regionale input-outputtabellen: alle provincies plus de beide mainports: Groot-Amsterdam en Groot-Rijnmond (RUG/CBS, 1999). Op basis van de berekende "gemiddelde cumulatieve linkages" komt hij tot de conclusie dat niet de beide mainports de grootste uitstralingseffecten hebben, maar de provincies Friesland en Gelderland (RUG/CBS, 1999). Ook als hij de beide mainports vergelijkt met Noord-Nederland (Groningen, Friesland, Drenthe), dan blijken de "cumulatieve nationale linkages" voor het noorden het grootst (Oosterhaven et al., 1999a, 1999b). Met behulp van een input-outputmodel zijn de door Oosterhaven bereikte resultaten op eenvoudige wijze te toetsen. Hierbij worden regionale multipliers berekend, met behulp waarvan kan worden vastgesteld in welke regio het uitstralingseffect van eenzelfde impuls het grootst is (van den Bogaert et al., 1985). De multiplier geeft weer de nationale en regionale effecten op omzet en toegevoegde waarde van een regionale impuls van één gulden. De totale multiplier kan worden gesplitst in een intraregionaal effect en een 'spill over'-effect, dat wil zeggen het uitstralingseffect op overig Nederland. Het is daarbij interessant om een (landelijke) regio als Drenthe te vergelijken met de beide

mainports (Rijnmond en Amsterdam) en te bezien in hoeverre de conclusies van Oosterhaven worden bevestigd (tabel 1).

Tabel 1: Multipliers voor Rijnmond, Amsterdam en Drenthe.

	Rijnmond	Amsterdam	Drenthe
Intraregionaal	1,18	1,16	1,19
Spill over	0,30	0,34	0,36
Totaal	1,48	1,50	1,55

Bron: van Leeuwen E., 2000.

Uit tabel 1 blijkt dat de koppeling van beide 'mainports' met de regionale en nationale economie zeker niet sterker is dan die van een andere willekeurige regio als Drenthe. Als we deze regio met de beide mainports vergelijken, blijkt zelfs dat de 'spill over' van Drenthe het grootst is. De conclusie van Oosterhaven, dat investeringen in transportinfrastructuur in de beide 'mainports' eerder moeten worden verdedigd op basis van het directe eigen economisch belang dan op basis van uitstralingseffecten voor de rest van de economie, is terecht. Een theoretische verklaring voor deze interessante empirische resultaten is helaas nog niet voor handen. Als een mainport niet wordt gekenmerkt door een groot uitstralingseffect voor de rest van de economie, komt daarmee een deel van de basisfilosofie van de Nota Ruimtelijk Economisch Beleid, met het daarin geïncorporeerde netwerkdenken, op losse schroeven te staan. Er kan in ieder geval niet meer worden beweerd dat stimulering van de beide mainports automatisch het grootst mogelijke uitstralingseffect heeft voor de gehele economie. In veel gevallen zullen impulsen in meer landelijke regio's een groter effect teweeg kunnen brengen.

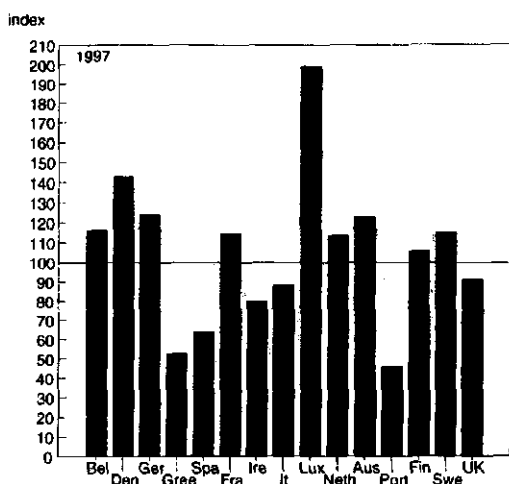
"Nederland is meer dan de Randstad" (van der Velden et al., 1995). Dit is een belangrijke conclusie omdat het streven erop gericht zou moeten zijn de Randstad te ontlasten. De bestaande 'deglomeratietendensen' zouden daarom moeten worden versterkt. Het huidige beleid inzake groot-schalige infrastructurele projecten lijkt eerder het tegendeel op het oog te hebben. De druk op de open ruimte in de Randstad en andere congestieverschijnselen zullen als gevolg daarvan in de komende tijd alleen maar toenemen.

5. Het Europese structuurbeleid

Voor het tweede voorbeeld van regionaal beleid verleggen we de aandacht naar Europa. De uitbreiding van de Europese Unie met landen uit Centraal en Oost-Europa dwingt haar tot een herziening van het gemeenschappelijk landbouwbeleid en het structuurbeleid. Het is te verwachten dat het structuurbeleid in de toekomst belangrijker wordt, terwijl het landbouwbeleid, voor zover dat samenvalt met het gemeenschappelijk markt- en prijsbeleid aan gewicht zal inboeten. Hiervoor zijn een drietal redenen aan te voeren. Op de eerste plaats streeft de Europese Unie naar een meer op de markt georiënteerd beleid, hetgeen een verminderde ondersteuning van de landbouwprijzen impliceert. Dit vloeit onder andere voort uit de onderhandelingen binnen de Wereld Handels Organisatie (WTO) die streeft naar vrijhandel tussen de lidstaten. De tweede reden wordt gevormd door de verwachte budgettaire problemen bij de Europese Unie na toetreding van de nieuwe leden. De verwachte uitgaven voor het markt- en prijsbeleid dreigen bij ongewijzigd beleid, door de directe inkomens toeslagen, de pan uit te rijzen. Daar komt bij dat uitgaven voor

structuurbeleidsdoelen over het algemeen eenvoudiger zijn in te perken dan de uitgaven voor het markt- en prijsbeleid. De derde reden tenslotte is de veranderende houding van de Europese Unie ten opzichte van de landbouwsector. In plaats van agrarische ontwikkeling richt het Europese beleid zich meer en meer op rurale ontwikkeling (Heijman et al., 1996). De reden daarvan zou kunnen zijn dat tegenwoordig aan "zelfvoorziening" op het gebied van landbouwproducten minder belang wordt toegekend dan in het verleden. Van veel landbouwproducten is de Europese productie tegenwoordig dan ook groter dan het verbruik binnen de Unie. Aan het Europese structuurbeleid liggen twee motieven ten grondslag: efficiëntie en rechtvaardigheid. Vanuit het oogpunt van efficiëntie stimuleert het beleid de inzet van braakliggende productiefactoren, terwijl vermindering van inkomensverschillen gebaseerd is op het streven naar een rechtvaardiger inkomensverdeling in Europa. De noodzaak van het inperken van migratiestromen naar centrale regio's vanuit perifeer gelegen gebieden is een doelstelling die vaak op de achtergrond blijft, maar bij de uitvoering van het beleid een niet minder grote rol speelt. Vooral bij de geplande toetreding van de nieuwe lidstaten uit Centraal- en Oost-Europa treedt deze doelstelling meer en meer expliciet aan de dag. Volgens de algemene evenwichtstheorie zijn zowel de efficiëntie als de rechtvaardigheid gediend bij goed functionerende markten. In werkelijkheid functioneren markten echter lang niet optimaal. Bovendien, zelfs als markten goed functioneren, ontstaan er ruimtelijke concentraties van bedrijven op grond van positieve agglomeratieeffecten zoals bedoeld door Weber (1909) en Krugman (1995). Dit kan leiden tot grote verschillen tussen centrale (core) en perifere regio's wat betreft inkomens- en productieniveau's. Figuur 2 geeft een indruk

van de inkomensverschillen in de huidige Europese Unie op het niveau van landen.

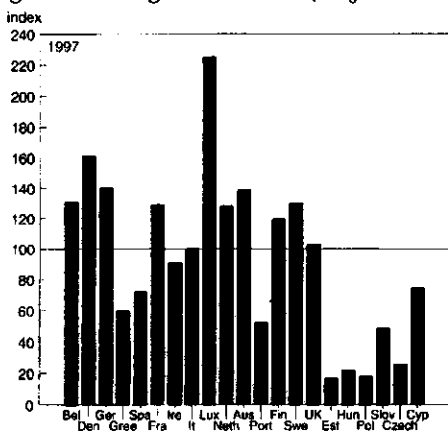


Figuur 2: Inkomensverschillen in de huidige Europese Unie in 1997 (index Bruto Nationaal Product per hoofd, BNP per hoofd in EU is 100, variatiebreedte: 153,1).

Bron: Wereldbank, 1999.

De juridische basis voor het gemeenschappelijk structuurbeleid wordt gevonden in Artikel 130A-E van het verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap uit 1957 (Europese Unie, 1993). Er worden een zestal doelstellingen onderscheiden, waarvan de eerste verreweg het belangrijkste is. Deze is de ondersteuning van achtergebleven regio's met een bruto regionaal product per hoofd dat minder is dan 75% van het gemiddelde in de Europese Unie. Op basis van deze doelstelling wordt meer dan 65% van de middelen die uit de structuurfondsen beschikbaar komen, toegewezen.⁹ In de periode 1994-1999 spendeerde de

Europese Unie bijna 153 miljard ECU (prijspeil 1997) aan structuurhulp. Dat is ongeveer eenderde procent van het totale Bruto Nationaal Product van de Europese Unie in die periode. Voor de periode 2000-2006 zal de structuurhulp toenemen tot 275 miljard ECU (0,46% van het totale Bruto Nationaal Product). Dit lijkt niet erg veel. In de landen die er nu het meest van profiteren (Ierland, Griekenland en Portugal) kan de steun echter oplopen tot een waarde van vijf procent van het Bruto Nationaal Product (Senior Nello et al., 1998). Het zal dan ook geen verbazing wekken dat deze landen erop gebrand zijn de doelstellingen van het structuurbeleid zó te wijzigen dat zij er na de toetreding van de nieuwe leden niet op achteruit gaan. De regionale inkomensverdeling binnen de Europese Unie zal na toetreding van nieuwe leden namelijk veel ongelijker worden (zie figuur 3).¹⁰ Onder de huidige regelingen zal dit leiden tot een voor de huidige lidstaten ongunstige herverdeling van middelen (Heijman, 2001).



Figuur 3: Inkomensverschillen in de Europese Unie uitgebreid met een aantal kandidaat lidstaten in 1997 (index Bruto Nationaal Product per hoofd, BNP per hoofd in uitgebreide EU is 100, variatiebreedte: 208,6).

Bron: Wereldbank, 1999.

Op Cyprus na zijn de nieuwe lidstaten landen waar het gemiddelde inkomen lager ligt dan in de huidige relatief arme lidstaten. Dit heeft tot gevolg dat op basis van doelstelling 1 van het structuurbeleid een aantal regio's die nu structuurhulp ontvangen na de toetreding van de nieuwe lidstaten daarvan zijn uitgesloten. De stroom structuurgelden die nu overwegend zuidwaarts is gericht zal naar het oosten worden omgebogen. Naast deze zogenoemde "phasing out" van de hulp aan huidige lidstaten speelt het relatief geringe absorptievermogen van de nieuwe lidstaten een rol. Volgens het additionaliteitsprincipe geldt een medefinancieringsplicht voor de ontvangende landen. Grosso modo moet een ontvangend land eenzelfde bedrag bijdragen als aan structuurgelden door Brussel wordt toegekend. De begrotingen van de nieuwe lidstaten zijn hier vermoedelijk slecht tegen bestand. Het beperkte absorptievermogen is een natuurlijke rem op de omvang van de structuurhulp aan de nieuwe lidstaten. Daarnaast heeft de Europese Commissie in Agenda 2000 een plafond aan de structuurhulp voorgesteld ter grootte van vier procent van het Bruto Nationaal Product van het ontvangende land. Samen met het beperkte absorptievermogen zal dit er toe leiden dat ernstige budgettaire problemen samenhangend met structuurhulp aan de nieuwe leden vermoedelijk zullen uitblijven. Voorstellen voor de oplossing van het "phasing out" probleem worden in Agenda 2000 niet gedaan. Het is onwaarschijnlijk dat de huidige ontvangende landen hiermee akkoord gaan (Senior Nello et al., 1998, Heijman, 2001). Welke de budgettaire consequenties daarvan zijn, is nu nog niet duidelijk. Tot slot een paar opmerkingen over de effectiviteit van het gevoerde beleid. Ondanks alle inspanningen zijn de regionale inkomensonevenwichtighe-

den niet verminderd. Men zou dan ook kunnen stellen dat het structuurbeleid heeft gefaald (van Meerhaeghe, 2000). Echter, in sommige landen, zoals bijvoorbeeld Ierland, heeft de structuurhulp de nationale economische groei krachtig gestimuleerd. Hieruit kan worden geconcludeerd dat de economische groei zelf aanleiding is voor regionale ongelijkheid. Economische groei is, zoals de nieuwe economische geografie stelt, een ruimtelijk geconcentreerd proces. Het streven naar een grotere regionale inkomensgelijkheid door middel van structuurbeleid is dan ook tot mislukken gedoemd. Dat neemt niet weg dat de economische groei in kansrijke regio's er wel door kan worden gestimuleerd, zodat in deze regio's structuurhulp een nuttige functie kan vervullen.

6. Het Wageningse karakter van de leerstoel

Tot slot van deze rede een korte beschouwing over het Wageningse karakter van de leerstoel. Deze verschilt duidelijk van de bestaande Nederlandse leerstoelen op het vakgebied. In Nederland beschikt alleen de Vrije Universiteit nog over een volwaardige regionale economie groep. Deze specialiseert zich met name in de bestudering van de urbane problematiek van core regio's zoals de Randstad, de verkeers- en vervoerseconomie, transitieprocessen in industriële regio's en methoden en technieken van regionaal economisch onderzoek. Bij de Groningse bijzondere leerstoel regionale economie ligt het accent op de regionale problematiek van Noord-Nederland, terwijl in Rotterdam de urbane problematiek centraal staat. Binnen Wageningen Universiteit en Researchcentrum is het thema rurale ontwikkeling van groot belang. De leerstoel regionale economie wil hierbinnen een belangrijke rol spelen. Zij richt zich met name op rurale ontwikkeling in Europa. Hierbij

zijn een drietal aspecten van belang. Op de eerste plaats neemt het aandeel van de agrarische sector in de Europese economie gestaag af. Een beleid dat gericht is op voorkoming van leegloop van het platteland zal zich moeten concentreren op het vraagstuk van de niet-agrarische rurale werkgelegenheid. Op de tweede plaats verandert de rol van rurale regio's onder invloed van transformatie en globalisering. Bij deze processen worden steeds meer regio's ingeschakeld in de internationale economie, hetgeen in sommige regio's een gunstige invloed heeft op de werkgelegenheid en de inkomensvorming en voor andere regio's negatief uitwerkt. Op de derde plaats zal het Europese landbouwbeleid van karakter veranderen. Zoals al eerder gesteld, zal onder invloed van de toetreding van nieuwe leden met de daaruit voortvloeiende budgettaire problemen, en de onderhandelingen binnen de WTO inzake vrijhandel het markt- en prijsbeleid gericht op stabiele landbouwprijzen steeds meer worden vervangen door structuurbeleid gericht op een geïntegreerde rurale ontwikkeling. De drie genoemde onderling gerelateerde aspecten: niet-agrarische werkgelegenheid in rurale gebieden, transformatie van rurale gebieden en het Europese structuurbeleid vormen de brandpunten van onderwijs en onderzoek van de leerstoel. Behalve de oriëntatie op het Europese platteland zal typerend voor de Wageningse leerstoel zijn de zogenoemde bèta-gamma benadering. Dit houdt in dat niet alleen vanuit een sociaal-wetenschappelijke invalshoek naar plattelandontwikkeling wordt gekeken, maar dat de technische wetenschappen ook een inbreng moeten hebben. Hierbij wordt met name gedacht aan de mogelijkheden die Geografische InformatieSystemen (GIS) bieden voor analyse en presentatie van ruimtelijke databestanden (Monmonier, 1996). Het onderwijs en het onderzoek van

de leerstoel zal dan ook gedeeltelijk een multi-disciplinair karakter dragen. Tenslotte zij opgemerkt dat voor de verwezenlijking van de doelstellingen van de leerstoel samenwerking met groepen van binnen en buiten Wageningen Universiteit en Researchcentrum wezenlijk is. Binnen Wageningen UR denk ik dan met name aan het Landbouweconomisch instituut, het Laboratorium voor Ruimtelijke planvorming en het research instituut voor de groene ruimte Alterra.

7. Besluit

Leden van de Raad van Bestuur van Wageningen UR, leden van het bestuur van de Stichting Wageningse Universiteitsfonds, leden van de benoemingsadviescommissie "Regionale economie",

ik dank u voor het vertrouwen dat u kennelijk in mij stelt. Met de instelling van de leerstoel Regionale economie laat u blijken de ruimtelijke dimensie van Wageningen UR ook voor de maatschappijwetenschappen van belang te achten. Ik kan u verzekeren dat ik mijn uiterste best zal doen de aan mij toevertrouwde leeropdracht met succes uit te voeren.

Hooggeleerde Folmer, beste Henk, we kennen elkaar sinds 1986, toen jij als hoogleraar Staathuishoudkunde aantrad als opvolger van Professor Thurlings die in 1983 met emeritaat was gegaan. We kunnen zonder overdrijving stellen dat jouw professoraat meer dan gemiddeld wordt gekenmerkt door voor- en tegen-spoed. Persoonlijk ben ik altijd zeer onder de indruk geweest van de manier waarop jij de economie beoefent. Ik ben dan ook blij dat we de laatste jaren, vooral op het gebied van de begeleiding van PhD kandidaten, erin geslaagd zijn een bijna ideale vorm van samenwerking te vinden. Gelukkig

heeft ook de Raad van Bestuur tijdig ingezien dat onze universiteit, ook na de opheffing van de leerstoel Algemene Economie, een zo waardevolle wetenschapper als jij niet kan missen. Ik hoop op nog vele jaren van intensieve wetenschappelijke samenwerking.

Zeergeleerde de Visser, beste Piet,
het leiden van een departement van Wageningen
Universiteit, in het bijzonder het departement
Maatschappijwetenschappen, in tijden van reorganisatie is
geen sinecure. Als voorzitter van de onderdeelcommissie
Economie en Management heb ik dat van nabij meege-
maakt. Met bewondering heb ik gezien hoe jij in staat
bent geweest de tegenstellingen binnen de Leeuwenborch
te overbruggen. We kunnen vaststellen dat je er steeds
meer in slaagt van het nieuwe departement
Maatschappijwetenschappen een hechte eenheid te maken.
Bij het bereiken van dit doel wil ik je van harte steunen.
Collega's van het departement Maatschappijwetenschappen,
tegenwoordig is het meer dan ooit nodig over de grenzen
van de leerstoelgroepen heen te kijken. Het departement
biedt daartoe alle mogelijkheden. Ook binnen het grotere
verband van de kenniseenheid Maatschappij dienen zich
wat dat betreft kansen aan. Deze moeten worden benut
met behoud van onze eigen identiteit. Ik ben ervan over-
tuigd dat als wij de eenheid weten te bewaren er een voor-
spoedige toekomst voor ons departement is weggelegd.
Collega MSc directeuren, internationalisering van de uni-
versiteit heeft altijd mijn grote belangstelling gehad.
Ondanks alle organisatorische problemen zijn wij er in
geslaagd Wageningen Universiteit als gerenommeerd inter-
nationaal onderwijsinstituut op de kaart te zetten. Ook in
de toekomst zal onze expertise op dit gebied meer dan ooit
nodig blijken te zijn.

Dames en heren studenten,
het leren onderzoeken is een van de kerntaken van het onderwijs aan Wageningen Universiteit. Ook op het gebied van de regionale economie is dat het geval. De colleges op dit terrein hebben vooral tot doel u te interesseren voor het doen van zelfstandig regionaal economisch onderzoek. Dit leidt vaak tot onverwachte interessante wetenschappelijke resultaten en publicaties. Ik hoop dan ook dat u samen met mij wilt werken aan de ontwikkeling van dit vakgebied. Tot slot wil ik mijn vriendin Sonja bedanken voor alle steun die ze mij de afgelopen turbulente tijd heeft gegeven. Samen zien wij de toekomst met vertrouwen tegemoet. Dames en heren, ik dank u voor uw aandacht. Ik heb gezegd.

Noten

- 1 Het vestigingsplaatsgedrag van het privé-huishouden valt ook onder het vakgebied van de demografie. Omdat juist de combinatie van vestigingsplaatskeuzen van consumenten en producenten tot ruimtelijke problemen kunnen leiden (bijvoorbeeld: verkeerscongestie), is er alle aanleiding het ook als een regionaal economisch probleem te zien.
- 2 Het kan ook wel voorkomen dat de regionale economie de relaties bestudeert tussen regio's die in verschillende landen zijn gelegen. Vooral voor de grensoverschrijdende interregionale betrekkingen binnen de EU is dit in toenemende mate van belang.
- 3 Dit hoeft niet altijd het geval te zijn. Soms wordt bijvoorbeeld gesproken over de 'regio Zuid-oost Azië'. In dat geval maken landen deel uit van een regio.

- 4 In 1850, het jaar van Thünens dood, verscheen nog een tweede deel van "Der isolierte Staat". Hierin houdt hij zich bezig met het vraagstuk van de inkomensverdeling, meer in het bijzonder met de vraag welke factoren het niveau van het arbeidsloon bepalen. Hij meende te hebben gevonden dat het evenwichtige arbeidsloon gelijk is aan de wortel uit het produkt van de behoeften van de arbeider en zijn productiviteit. Deze formule is ook op zijn grafsteen gebeiteld.
- 5 Deze landen zijn: Oostenrijk, België, Denemarken, Finland, Frankrijk, Duitsland, Griekenland, Hongarije, Ierland, Italië, Nederland, Noorwegen, Portugal, Spanje, Zweden, Zwitserland, Verenigd Koninkrijk.
- 6 De t-waarde van de regressiecoëfficiënt 0,78 bedraagt 8,03, $R^2=0,54$.
- 7 Men zou zich hierbij af kunnen vragen of het verband niet veeleer andersom ligt: de functies van de mazen bepalen de vorm van het netwerk.
- 8 Wat nu precies de kenmerken van mainports zijn, wordt in de nota niet duidelijk gemaakt. Van een adequate definitie van het begrip 'mainport' is dan ook geen sprake. Dit maakt de kwalificatie 'mainport' voor Rotterdam en Schiphol nogal willekeurig.
- 9 De structuurfondsen zijn: het Europees Sociaal Fonds (ESF), het Europees Fonds voor de Regionale Ontwikkeling (EFRO), de afdeling Oriëntatie van het Europees Oriëntatie en Garantiefonds voor de Landbouw (EOGFL-Oriëntatie), het Financierings-

instrument voor de Oriëntatie van de Visserij (FIOV) en het Cohesiefonds bedoeld voor de vier armste landen van de EU (Spanje, Portugal, Griekenland en Ierland) (Comijs, 1998).

- 10 De variatiebreedte van de index van de landelijke gemiddelde inkomens van de EU-landen in 1997 was 153,1 (zie figuur 2). Als de EU in dat jaar zou zijn uitgebreid met zes nieuwe leden, namelijk: Estland, Hongarije, Polen, Slovenië, Tsjechië en Cyprus, dan zou de variatiebreedte opgelopen zijn tot 208,6 (zie figuur 3). Dit is een toename van ruim 36%. Het zal overigens duidelijk zijn dat met het vergelijken van landelijke gemiddelden de regionale ongelijkheid in Europa wordt onderschat.

Referenties

- Boekema F.W.M., S. Beugelsdijk en G.J. Hospers, 2000. Regionale economie: een plaatsbepaling. *Economisch Statistische Berichten*, 85, nr. 4258, pp. 460-463.
- Boekholt P. en T.J.A. Roelandt, 2000. Clusterbeleid in internationaal perspectief. *Economisch Statistische Berichten*, 85, nr. 4283, pp. D30-D34.
- Bogaert E. van den, W. Heijman en M. Kamminga, 1985. *Regionale multipliers*. Studies 1985: verslag symposium Arbeid en Milieu. Landbouwhogeschool, vakgroep Staathuishoudkunde.
- Comijs, D.E., 1998. *Europese Structuurfondsen*. Kluwer: Europese monografieën, Deventer.

Dicken P. and P.E. Lloyd, 1990 (3e ed.). *Location in Space: theoretical perspectives in economic geography*. HarperCollins, New York.

Dietvorst A.G.J. en H. Hetsen, 1996. Landelijke gebieden en economische ontwikkeling: een netwerkbenadering. *Stedebouw & Ruimtelijke Ordening*, nr. 2, pp. 39-45.

Europese Unie, 1993. *Verdragsteksten, Band I*. Bureau voor officiële publikaties der Europese Gemeenschappen. Luxemburg.

Folmer H., 2000. Waarom economen vaak miskleunen. *Economisch Statistische Berichten*, 85, nr. 4279, pp. 879-881.

Haar J. van der, 1993. *Geschiedenis van de Landbouwniversiteit Wageningen*, delen I en II. Landbouwniversiteit Wageningen.

Heijman, W., H. Hetsen en J. Frouws, 1996, *Rural reconstruction in a market economy*. Mansholt Studies, nr 5. Mansholt Institute, Wageningen University, Wageningen.

Heijman W., 2001. European Structural Policy: Bend or Break. *European Journal of Law and Economics*, 11, 2, pp. 165-175 (nog niet verschenen).

Isard W., 1956. *Location and Space-Economy: a general theory relating to industrial location, market areas, land use, trade, and urban structure*. Massachusetts Institute of Technology.

Isard W., I.J. Azis, M.P. Drennan, R.E. Miller, S. Saltzman en E. Thorbecke, 1998. *Methods of interregional and regional analysis*. Ashgate, Aldershot.

Klaassen L.H., 1969. *Agglomeratievorming en groeipool politiek*. In: Vereniging voor de Staathuishoudkunde, Preadviezen: De ruimtelijke ordening, pp. 34-73. Martinus Nijhoff, Den Haag.

Krugman, P., 1995. *Development, Geography and Economic Theory*. MIT Press, Cambridge, Mass.

Leeuwen E. van, 2000. *Regionale multipliers*. Afstudeerwerkstuk. Wageningen Universiteit en Researchcentrum, Leerstoelgroep Algemene Economie, Landbouweconomisch Instituut.

Marlet G.A., E.J. Bomhoff en L. van der Geest, 1999. Grip op de grond. *Economisch Statistische Berichten: Dossier De grondmarkt*, 84, nr. 4233, pp. D18-D22.

Marshall A., 1922 (1890). *Principles of economics*. Macmillan, London.

Meerhaeghe, M.A.G. van, 2000. Regional Policy of the European Communities. In: Meijer G., W.J.M. Heijman, J.A.C. van Ophem en B.H.J. Verstegen, *The Maastricht ISINI Papers, part II*. Shaker, Maastricht.

Ministerie van Economische Zaken, 1999. *Nota Ruimtelijk Economisch Beleid*. Den Haag.

Monmonier, 1996 (1991). *How to lie with maps*.
University of Chicago Press, Chicago.

Myrdal G., 1957. *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. Duckworth, Londen.

Ohlin B., 1933. *Interregional and international trade*.
Harvard University Press, Cambridge (Mass.).

Oosterhaven J., G.J. Eding en T.M. Stelder, 1999a, Hoezo mainports, hoezo periferie? *Economisch Statistische Berichten*, 84, nr 4214, pp. 548-552.

Oosterhaven J., G.J. Eding en T.M. Stelder, 1999b. Over mainports en de rest van Nederland. *Economisch Statistische Berichten*, 84, nr. 4220, pp. 666-668.

RUG (Rijksuniversiteit Groningen)/CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek), 1999. *Regionale samenhang in Nederland*. Stichting Ruimtelijke Economie Groningen, REG-publicatie 20.

Senior Nello, S. and K.E. Smith, 1998, *The European Union and Central and Eastern Europe*. Ashgate, Aldershot.

Thünen J.H. von, 1921 (1826). *Der isolierte Staat*. Jena.

Tiemstra N., 1971. *Theorie en praktijk van de industriële vestigingsplaats in een perifeer gebied*. Inaugurale rede, Katholieke Hogeschool Tilburg.

Vanneste O., 1966. *Het groeipoolconcept en de regionaal-economische politiek: toepassing op de Westvlaamse economie*. SWU, Antwerpen.

Velden W. van der en E. Wever (red.), 1995. *Nederland is meer dan de Randstad*. Van Gorcum, Assen.

Verenigde Naties, 1994. *World Resources 1994-95*. Oxford University Press, New York.

Weber A., 1962 (1909). *Theory of the Location of Industries*. The University of Chicago Press, Chicago.

Wereldbank, 1999, *World Development Report 1998/1999: Knowledge for Development*. Oxford University Press, New York.